

RETORIIKAN VÄLINEIN TEKSTILAJIA TUTKIMAAN

Minna Säaskilahti, Kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen yksikkö, Oulun yliopisto

Tarkastelen katsauksessani, miten uusi retoriikka soveltuu kielentutkijan työvälineeksi tutkittaessa tekstilajin ominaisuutta. Esittelen aluksi uutta retoriikkaa. Seuraavaksi kuvailen, millaista retoriikkalähtöinen tekstilajin tutkiminen voi olla. Käytän esimerkkinä omaa väitöskirjatutkimustani, jonka aiheena on alkoholivalistuksen tekstilaji ja sen muuttuminen vuosien 1755 ja 2001 välisenä aikana. Lopuksi pohdin, missä määrin argumentaatioanalyysi tarjoaa lisätietoa tekstilajin ominaisuudesta. Sivuan katsauksessani myös retoriikan ja lingvistisen tekstintutkimuksen sekä diskursianalyysin yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia.

Avainsanat: Argumentointi, retoriikka, tekstilaji.

JOHDANTO

Tutkin väitöskirjassani alkoholivalistuksen tekstilajia ja sen muuttumista vuosien 1755 ja 2001 välisenä aikana. Tavoitteenani oli selvittää, millainen on alkoholivalistusgenren ominaisuus ja miten se mahdollisesti muuttuu tarkastelujakson aikana. Tutkimukseni yhtenä peruslähtökohtana oli oletus, että alkoholivalistus on oma tekstilajinsa, jonka ominaispiirteitä olisi mahdollista kuvata lingvistisin menetelmin. En kuitenkaan pitäytynyt pelkästään tekstilajin lingvistisessä tarkastelussa vaan hyödynsin myös retoriikan tarjoamia analyysimahdollisuuksia. Syynä tähän ratkaisuun oli ennen kaikkea se, että alkoholivalistus on tekstilaji, jossa vastaanottajaan vaikuttaminen on keskeinen päämäärä. Siksi oletin, että alkoholivalistuksen kielessä vaikuttamiseen kytkeytyvät piirteet ovat varsin tyypillisiä. Tästä syystä katsoin tarvitsevani tutkimusaineistoni analysointiin retoriikan kaltaista menetelmää, jossa erilaisten vaikuttamisen strategioiden tar-

kastelu on tyypillistä.

Tutkimukseni teoreettisena taustana oli genreteorian lisäksi belgialaisen filosofin Chaïm Perelmanin retoriikka- ja argumentaatioteoria, joka osoittautui tutkimuksessa soveltuvan hyvin tekstilajin ominaisuuteen analysoimiseen. Se tarjosi mahdollisuuden alkoholivalistustekstien kielen monipuoliseen tarkasteluun. Erityisen hyödyllistä alkoholivalistustekstien ominaisuuteen selvittämisessä oli retoriikan tarjoama mahdollisuus analysoida argumentointia.

Esittelen katsauksessani ensin lyhyesti uutta retoriikkaa, jonka piiriin Perelmanin teoria lukeutuu. Seuraavaksi kuvailen omaa väitöskirjatyötäni käytännön esimerkkinä uuden retoriikan soveltamisesta tekstilajin tutkimukseen. Lopuksi esittelen, miten argumentaatioanalyysi lisää tietämystä tekstilajin ominaisuudesta. Sivuan pohdintojeni ohessa uuden retoriikan ja lingvistisen tekstintutkimuksen yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia. Uusi retoriikka ja lingvistinen tekstintutkimus ovat suuntauksia, joissa on tehty hyvin monenlaista tutkimusta useilla tieteenaloilla. Keskityn katsauksessani lähinnä perelmanilaisen uuden retoriikan sekä kriittisen tekstintutkimuksen vertailuun.

UUSI RETORIikka

Uudeksi retoriikaksi nimetty retoriikan suuntaus sai alkunsa 1950-luvulla, jolloin yhdysvaltalainen Kenneth Burke, brittiläinen Stephen Toulmin ja belgialainen Chaim Perelman julkaisivat retoriikkaa käsittelevät pääteoksensa (Summa, 1996). Heidän työssä myötä pitkään väheksytyyn retoriikan kunnia palautettiin, ja samalla kiinnostus luonnollisella kielellä tapahtuvaa argumentointia kohtaan lisääntyi. Toisaalta uudessa retoriikassa hyödynnetään paljon myös klassisen retoriikan ja varsinkin Aristoteleen perintöä.

Uudessa retoriikassa on korostettu kaiken yhteiskunnallisen, poliittisen ja yhteisöllisen elämän retorisuutta (Puro, 1998). Uudelle retoriikalle onkin ominaista pohdita yhteiskunnallista valtaa, merkkijärjestelmiin sisältyviä ristiriitoja, yhteiskunnallista vieraantumista ja demokratiaa. Yhteiskunnalliset valtasuhteet nousevat esiin myös (uutta) retoriikkaa painottavissa genrenäkemyksissä, joissa genren katsotaan palvelevan retorisia päämääriä (Coe, 1994: 186–187; Miller, 1994: 23–28). Tällöin tekstilajia lähestytään kriittisestä näkökulmasta ja siihen kytkeytyviä valtarakennelmia pyritään osoittamaan muun muassa kysymällä, millaisia poliittisia tai eettisiä implikaatioita tiettyyn genreen liittyy tai keille genre antaa valtaa ja keitä se puolestaan vaientaa.

Kaiken kaikkiaan uudessa retoriikassa tarkasteltavaksi on nostettu varsin samanlaisia kysymyksiä kuin lingvistiksessä tekstintutkimuksessa. Tämä ei ole sinänsä yllättävää, sillä lingvistisen tekstintutkimuksen juuret ovat antiikin retoriikassa (Kieli ja sen kielipit, 1994). Merkittävimpänä erona näiden tutkimussuuntausten välillä pidän sitä, että lingvistiksessä tekstintutkimuksessa tarkastellaan ennen kaikkea, miten kielipillillä rakenteilla ylläpidetään, uusinnetaan ja

rakennetaan erilaisia valtasuhteita. Uudessa retoriikassa samoja kysymyksiä puolestaan lähestytään erityisesti argumentointia analysoimalla.

TAPAUSESIMERKKI TEKSTILAJIN RETORIIKAN TUTKIMISESTA

Yksi retoriikan keskeisistä lähtökohdista on, että tarkasteltavalla tekstillä on jokin päämäärä, joka pyritään saavuttamaan erilaisen retoristen keinojen ja varsinkin argumentoinnin avulla (Perelman–Olbrechts-Tyteca, 1971). Esimerkiksi alkoholivalistusteksteissä keskeisenä päämääränä on vaikuttaa lukijan alkoholiasenteisiin ja alkoholinkäyttötottumuksiin. Retoriikka tarjoaa karkeasti yleistettynä kaksi tapaa suhtautua tekstin päämäärään: Normatiivisessa suhtautumistavassa tekstin onnistuneisuutta arvioidaan sen mukaan, kuinka hyvin teksti saavuttaa päämääränsä. Kuvailevassa suhtautumistavassa puolestaan analysoidaan, millaisin keinoin päämäärä pyritään saavuttamaan. Perelmanin teoriassa keskeinen on jälkimmäinen suhtautumistapa, mutta siinä on piirteitä myös normatiivisesta suhtautumistavasta.

Lingvistiksessä genretutkimuksessa lähtökohtana on usein ajatus, että tekstin päämäärä määrittää, mihin tekstilajiin kyseinen teksti kuuluu (Bhatia, 1993; Mauranen, 1993; Paltridge, 1997; Swales, 1990). Samaan genreen kuuluvilla teksteillä katsotaan olevan yhteisiä kommunikatiivisia päämääriä. Retoriikassa päämäärää ei välttämättä pidetä vastaavalla tavalla tekstilajia identifioivana seikkana. Kuitenkin tällainen lähestymistapa tekstin/tekstilajin päämäärään on hedelmällinen, kun tutkimuksen tavoitteena on hahmottaa tekstilajin ominaisuutta.

Koska tekstilajin päämäärän merkitystä korostetaan sekä retoriikassa että genreteoriassa, rajasin alkoholivalistustekstien analyysin sellaisiin kielenpiirteisiin, joiden ar-

velin olevan alkoholivalistustekstien päämäärän tavoittelussa erityisen keskeisiä. Siksi tarkastelin seuraavia seikkoja: tekstien teemoja, alkoholikulttuurin keskeisten toimijoiden ja toimintojen nimeämistä, tekstien kirjoittajiin ja lukijoihin viittaamista, tavoitellun yleisön ilmaisemista kielellisin keinoin, lukijan ohjauksen kielellisiä strategioita, argumenttien indikaattoreita, argumentoinnin kulkua sekä varausten käyttöä.

Perelman ottaa teoriassaan monin tavoin huomioon kielenkäytön merkityksen argumentoinnissa, ja hän pohtii myös edellä mainitsemiani seikkoja. Toisaalta hänen teoriansa on lähtökohdiltaan ennen kaikkea filosofinen, joten Perelman ei käsittele kovin syvästi argumentoivaa ja vaikuttamaan pyrkivää kielenkäyttöä. Tästä syystä kielentutkija joutuu ammentamaan varsinaisen substanssin argumentoinnin kielenkäytön tarkastelulle lingvistiikasta. Tästä puolestaan seuraa, että Perelmanin teorian kaltaisella, myös kielenkäyttöä pohdiskelevalla, retoriikan teorialla on erityisen paljon tarjottavaa nimenomaan kielentutkijalle, sillä erityisosaamisensa ansiosta lingvisti pystyy hyödyntämään tällaista teoriaa mahdollisimman monipuolisesti.

Olen pitänyt Perelmanin teorian etuna kielentutkijan kannalta nimenomaan sitä, että se tarjoaa hyvän mahdollisuuden monipuoliseen lingvistiseen analyysiin ja siten tekstilajin ominaisuuteen monipuoliseen hahmottamiseen. Toisaalta tämä olisi onnistunut myös esimerkiksi M. A. K. Hallidayn systeemis-funktionaaliseen kieliteoriaan tukeutumalla, minkä osoittavat monet Suomessakin tehdyt, lähtökohdiltaan erilaiset tekstintutkimuksen alaan kuuluvat väitöskirjat (esim. Heikkinen, 1999; Karvonen, 1995; Luukka, 1995).

Toisaalta useissa retoriikkateorioissa, kuten myös Perelmanin teoriassa, tarkastellaan erityisen paljon argumentointia, jonka merki-

tys vaikuttamaan pyrkivässä tekstissä on keskeinen. Lingvistiikassa argumentointia puolestaan ei ole tarkasteltu vastaavissa määrin, joten nimenomaan argumentoinnin analysoinnissa retoriikalla on erityisen paljon tarjottavaa kielentutkijallekin.

MITÄ ARGUMENTOINTI KERTO O TEKSTILAJIN OMINAISLUONTEESTA?

Yksi keskeisimmistä kysymyksistä argumentointia tarkasteltaessa on, missä määrin esitetyt väitteet ja/tai toimintaohjeita perustellaan. Alkoholivalistusteksteille on tyypillistä verrattain runsas perusteluiden esittäminen. Argumenttien sisällöissä nostetaan esiin esimerkiksi terveys, perhe, uskonto, alkoholin vaikutus käyttäytymiseen, kansainvälisyys ja liikenne. Tämä viittaa siihen, että esitetyt väitteet ei pidetä absoluuttisen tosina. Lisäksi lukijaa pidetään ainakin siinä määrin kriittisenä, että hänen ei oleteta hyväksyvän perustelematonta tietoa tai ohjailua.

Kielentutkijalle erityisen mielenkiintoinen on kysymys, millaisilla kielellisillä keinoilla väitteen ja perustelun välinen argumentoiva suhde ilmaistaan tekstissä. Väitöskirjatutkimuksessani (Sääskilähti, 2006) totean, että tyypillisimpiä argumentin indikaattoreita ovat sellaiset konnektiivit, joiden tehtävänä on osoittaa tekstinosien välisiä perustelevia ja kausaalisia suhteita. Toisaalta argumentin osoittamiseen voidaan käyttää myös useita keinoja, joiden kongruenttina tehtävänä ei ole suhteuttaa tekstinosia toisiinsa ja jotka voidaan tulkita argumentin osoittimiksi vain tietyssä kontekstissa. Lisäksi propositioiden välistä argumentoivaa suhdetta ei välttämättä aina osoiteta indikaattoreilla.

Alkoholivalistusteksteille on tyypillistä, että väitteen ja perustelun välinen suhde ilmaistaan käyttämällä jotakin eksplisiittistä indikaattoria. Tyypillisimpiä argumentin in-

dikaattoreita alkoholivalistusteksteissä ovat konjunktiot ja konnektiivit, joiden retorinen merkitys perustuu siihen, että ne ohjaavat lukijaa tulkitsemaan tekstiä kirjoittajan haluamalla tavalla (Mauranen, 1993: 162–163). Mitä enemmän argumentin indikaattoreita käytetään, sitä enemmän tekstissä pyritään varmistamaan, että sen sanoma tavoittaa lukijan.

Toisaalta varsinkin 1990-luvulla julkaisuissa alkoholivalistusteksteissä noin 31 % väite-perustelu-pareista on indikaattoritomia. Joukossa on runsaasti seuraavanlaisia jaksoja, joissa peräkkäisten lauseiden tai virkkeiden välillä ei ole eksplisiittistä indikaattoria suhteuttamassa niitä. Usein tällaisiin jaksoihin pystyy lisäämään luontevasti esimerkiksi konjunktion osoittamaan propositioiden välistä suhdetta:

Alkoholi palaa tasaisella nopeudella. Saunominen tai kahvinjuonti ei sitä nopeuta.

Alkoholi palaa tasaisella nopeudella, joten saunominen tai kahvinjuonti ei sitä nopeuta. / Koska alkoholi palaa tasaisella nopeudella, saunominen tai kahvinjuonti ei sitä nopeuta.

Yksi mahdollinen syy konektorien käytön välttämiseen voi Faircloughin (1997:162) mukaan olla pyrkimys yksinkertaistaa lauserakenteita. Toisaalta hän esittää, että syynä voi olla myös tekstilajiin liittyvä stereotyyppinen tapa kertoa alkoholista. Onkin mahdollista, että alkoholivalistuksessa tyypillisimmäksi tavaksi puhua alkoholista on tullut selostaa, mitä alkoholi aiheuttaa ihmisille. Näin myös stereotyyppinen tapa tulkita alkoholivalistustekstejä on etsiä kausaalisia suhteita propositioiden välille. Jos lukijan oletetaan tulkitsevan alkoholivalistustekstejä tällä tavoin, kausaalisten indikaattoreiden käyttö ei ole aina välttämätöntä. Voikin ajatella, että kausaalisuus on yksi alkoholivalistustekstien luonnollistuneista tekstilajikäy-

tänteistä (Heikkinen, 1999).

Retoriikka tarjoaa myös mielenkiintoisen vaihtoehdon tarkastella tekstien ja tekstilajin rakennetta argumentoinnin näkökulmasta. Tällöin kiinnitetään huomiota argumenttien järjestykseen ja erityisesti siihen, missä kohtaa tekstiä kirjoittaja esittää keskeisimmän väitteensä. Tavallisesti tietyt tekstinkohdat ovat lukijalle toisia kohtia tärkeämpiä, ja kirjoittajan retorinen päämäärä vaikuttaa siihen, mitkä tekstinkohdat ovat funktionaalisesti tavallista painokkaampia (Mauranen, 1993: 202–203).

Pääväittämän esittämipaikan selvittäminen paljastaa merkittävän muutoksen alkoholivalistuksen tekstilajista. Aineistoni teksteissä pääväittäjä on lopussa lähes poikkeuksetta vielä 1960-luvunkin teksteissä. Sen sijaan 1990-luvun teksteissä yleisintä on esittää pääväittäjä jo tekstin alussa, mikä kuvastaa monin tavoin koko tekstilajin muuttumista.

Argumentoinnin rakenteen muutos viittaa muun muassa siihen, että kirjoittajan ja lukijan välinen suhde on muuttunut alkoholivalistusteksteissä tasa-arvoisemmaksi. Pääväittämän sijoittaminen tekstin loppuun nimittäin voi kuvastaa elitististä asennetta, jossa kirjoittajaa pidetään lukijan yläpuolella olevana tietäväisenä auktoriteettina, jonka ei tarvitse välittää siitä, kuinka hyvin lukija pystyy seuraamaan hänen ajatusensa kulkua (Mauranen, 1993: 257–258). Tätä tulkintaa tukee myös alkoholivalistustekstien historiallinen konteksti, sillä alkoholivalistusta pidettiin pitkään prosessina, jossa eliitin jäsen valistaa tavallista, tietämätöntä rahvasta.

Pääväittämän sijoittaminen tekstin alkuun kertoo myös siitä, että lukijaa saatetaan pitää kiireisenä ja kärsimättömänä (Mauranen, 1993: 257–258). Tällöin hänelle on osoitettava mahdollisimman varhain, miksi teksti kannattaa lukea, mikä siinä on tärkeää ja

miten se pitäisi lukea. Koska pääväittämän ilmaiseminen tekstin alussa ohjaillee lukijan tulkintaa, tällaista argumentoinnin rakennetta on pidetty didaktisena ja tekstiä markkinoinnana strategiana. Tämän tulkinnan myötä nykyaikaista alkoholivalistusta voi pitää elämäntapamainontana, jossa lukijalle myydään raittiutta, alkoholin kohtuukulutusta ja terveellisiä elämäntapoja.

LOPUKSI

Retoriikka ja lingvistinen tekstilajintutkimus täydentävät toisiaan mielekkäällä tavalla. Lingvistinen lähestymistapa genreen pystyy tarjoamaan olennaista substanssia vaikuttamaan pyrkivän kielenkäytön tarkasteluun. Retoriikka puolestaan tarjoaa hyviä mahdollisuuksia analysoida tietyn tekstilajin argumentointistrategioita. Yhdistämällä retoriikan ja lingvistisen tekstilajintutkimuksen vahvuuksia yksittäisen tekstilajin ominaisluonnetta voi analysoida monipuolisesti.

Toisaalta monipuolisuuteen voi liittyä myös ongelmia. Mikäli tutkimuksessa tarkastellaan liian monia kielenpiirteitä, on vaarana, että analyysi muuttuu liian hajanaiseksi, jolloin tekstilajin kokonaiskuvan hahmottaminen on vaikeaa. Retoriikan ja lingvistisen tekstintutkimuksen traditioiden monipuolisuus tekee näiden analyysitapojen yhdistelmästä tiedollisesti ja taidollisesti haastavan, mikä vaikeuttaa retorisen ja lingvistisen analyysin tasavertaista hyödyntämistä. Ratkaisuni tähän ongelmaan oli painottaa työnsäni omaa erityisalaani eli lingvististä tekstintutkimusta.

LÄHTEET

- Bhatia, V.K. (1993). *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. Longman: Lontoo.
- Coe, R.M. (1994). ”An Arousing and Fulfilment of Desires”: The Rhetoric of Genre in the Process Era – and Beyond. Teoksessa A. Freedman & P. Medway (toim.), *Genre and the New Rhetoric*, (s. 181–190). Taylor & Francis: Lontoo.
- Fairclough, N. (1997). *Miten media puhuu*. Engl. alkuteoksesta suom. V. Blom & K. Hazard. Vastapaino: Tampere.
- Heikkinen, V. (1999). *Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä*. SKST 728. SKS: Helsinki.
- Karvonen, P. (1995). *Oppikirjateksti toimintana*. SKST 632. SKS: Helsinki.
- Kieli ja sen kieliopit* (1994). Edita: Helsinki.
- Luukka, M.-R. (1995). *Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä. Funktionaalinen ja yhteisöllinen näkökulma tieteen kielen interpersonaalisiin piirteisiin*. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä.
- Mauranen, A. (1993). *Cultural differences in academic rhetoric*. Peter Lang: Frankfurt am Main.
- Miller, C.R. (1994). Genre as Social Action. Teoksessa A. Freedman & P. Medway (toim.), *Genre and the New Rhetoric*, (s. 23–42). Taylor & Francis: Lontoo.
- Paltridge, B. (1997). *Genre, frames and writing in research settings. Pragmatics and beyond new series 45*. John Benjamin’s Publishing Company: Amsterdam.
- Perelman, C. & Olbrechts-Tyteca, L. (1971). *The new rhetoric. A treatise on argumentation*. University of Notre Dame Press: Notre Dame.
- Puro, J.-P. (1998). Puhetaidosta retoriikkaan, vai oliko se päinvastoin. *Tiedotustutkimus*, 3/1998, 82–91.
- Summa, H. (1996). Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan. Teoksessa K. Palonen & H. Summa (toim.), *Pelkkää retoriikkaa*, (s. 51–83). Vastapaino: Tampere.
- Swales, J. M. (1990). *Genre analysis. English in academic and research settings*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Sääskilähti, M. (2006). *Vapise, kuningas Alkoholili. Alkoholivalistuksen tekstilaji ja sen muuttuminen vuosien 1755 ja 2001 välisenä aikana*. Oulun yliopisto: Oulu.

RESEARCHING GENRE BY THE TOOLS OF RHETORIC

Department of Educational Sciences and Teacher Education, University of Oulu

This review examines how new rhetoric applies as theoretical basis when the character of specific genre is analysed. The new rhetoric is introduced shortly in the beginning of this review. After this I'm describing, what kind of the rhetoric-based textual research can be. I'm using as an example my doctoral thesis, which focuses on the genre of alcohol education and the changes in it between the years 1755 and 2001. Finally is discussed, how argumentation analysis provides extra information of the character of genre. This review also touches upon the similarities and differences between rhetoric and linguistical textual research.

Key words: Argumentation, genre, rhetoric.